

RESSENYA A RICARD BELLVESER (COORD.) *DONES I LITERATURA. ENTRE L'EDAT MITJANA I EL RENAIXEMENT*, VALÈNCIA, INSTITUCIÓ ALFONS EL MAGNÀNIM, 2012, 2 VOL., 925 PP. ISBN 978-0-7822-623-8

REVIEW TO RICARD BELLVESER (COORD.) *DONES I LITERATURA. ENTRE L'EDAT MITJANA I EL RENAIXEMENT*, VALÈNCIA, INSTITUCIÓ ALFONS EL MAGNÀNIM, 2012, 2 VOL., 925 PP. ISBN 978-0-7822-623-8

CARLES FENOLLOSA
carfela@alumni.uv.es

Universitat de València

La majoria de les celebracions culturals solen passar, com el temps: inevitablement. Si d'aquelles ens resta alguna cosa més que l'oblit, però, ja podem felicitar-nos. L'any 2011 fou declarat el d'Isabel de Villena per part del Consell d'Administració de l'Institut Alfons el Magnànim. Fou precisament aquesta institució la que va organitzar, emmarcat en l'efemèride, el Congrés Internacional «Dones i literatura, entre l'Edat Mitjana i el Renaixement», que tingué lloc a l'Aula Magna de la Universitat de València entre els dies 6 i 9 de setembre. Les ponències, en què participaren 27 reputats especialistes de les universitats d'arreu del món, es van dividir en tres eixos, segons el dia: el primer «El món de la dona», el segon «Dones i literatura» i, finalment «Miracles entorn de la dona». Totes aquelles intervencions no han caigut en l'oblit, perquè han donat forma als volums de *Dones i literatura. Entre*

l'Edat Mitjana i el Renaixement, on se n'arreglen la gran majoria, en una edició impecable, molt manejable i acompanyada sovint d'imatges.

Dividida en dos volums, *Dones i literatura* suposa un autèntic pas endavant en els estudis sobre la relació entre el gènere femení i les lletres, a una època, la transició entre l'Edat Mitjana i el Renaixement, de certa eclosió –o manifestació– femenina en la cultura europea, amb el símbol de la mateixa Sor Isabel de Villena, que concentra directa o indirectament alguns dels articles.

«Voix et savoirs de femmes au Moyen Age», de la professora de la Universitat Michel de Montaigne de Bordeus, Danielle Bohler, enceta la sèrie de ponències englobades dins «El món de la dona». En el seu eclèctic treball, Bohler es centra en escrits en francès antic i medieval, com també en llatí, per tal de buscar i destriar les representacions de les veus de les dones, «et plus précisément de témoignages d'un exercice de leurs savoirs: savoir dire, savoir écrire, savoir transmettre, par leurs voix». Bohler parteix d'una pregunta: «Qu'en est-il du savoir des femmes?», i tracta de respondre-la amb la referència inevitable a Christine de Pizan.

Tot seguit, la doctora Dominique de Courcelles, presenta «Espiritualidad femenina y teología trinitaria: Sor Isabel de Villena, Valencia, finales del siglo XV». El text concentra la seua atenció en una de les figures més importants del Segle d'Or de la nostra literatura, i primera dona en entrar a formar-ne part, Isabel de Villena, autora de la coneguda *Vita Christi*. Una vida i una obra tan fascinants com sorprenents, a priori. És des d'aquesta sorpresa que escriu De Courcelles, que enfoca la seua anàlisi en el misteri de la Trinitat, pilar del cristianisme, i com és tractat per l'abadessa: «con una serena, humilde y subversiva convicción».

Una altra de les grans figures del segle XV valencià, Jaume Roig, és la tractada per Antonio Cortijo, de la Universitat de Califòrnia-Santa Bàrbara, en «A propósito de las filiaciones literarias del *Spill* de Jaume Roig. Boncompagno da Siga y el arte dictaminal como posible fuente?». Cortijo cerca entre les possibles influències del *Spill* – obra amb la dona com a objecte d'escarni, irònic o no –, i a les tradicionals del *Cobraccio* i del *Libro de Buen Amor*, n'afegeix, seguint altres estudiosos, algunes més, com el *Speculum humanae salvationis* o els *maqamat* àrabs.

Eukene Lakarra, de la Universitat del País Basc, analitza breument en «Voces autoriales en la *Carajicomedia*», aquesta obra impresa a València el 1519. Lakarra repassa ben lúcidament des de les fonts fins a les característiques d'una obra «especulativa» que ha centrat l'atenció de molts estudiosos en les últimes dècades.

Més endavant, Tomàs Martínez, de la Universitat Jaume I, aporta noves dades sobre la misogínia literària de finals de l'Edat Mitjana. Ho fa en «Les dones en la literatura burlesca de la València del segle XV», on fa caure alguns tòpics al respecte. Per a Martínez, no hi ha dubte que aquest tipus de literatura és només una de les que conreen els seus autors, que, d'altra banda, no deixaven de participar en les conveccions del gènere de l'època. També hi havia dones poderoses, però. I conscients de ser-ho. Així ho fa veure Vicent Martines, de Universitat d'Alacant, amb «Lucrècia Borja

i altres dones poderoses de la Corona d'Aragó a la Itàlia d'entre l'Edat Mitjana i el Renaixement». Un treball ben il·lustrat, centrat principalment en les dones de les cases dels Borja i dels Aragó de Nàpols, amb les figures de Lucrecia de Borja i Isabel d'Aragó, tan simbòliques com ineludibles.

Sense abandonar el llinatge dels Borja i les dones envoltades –que no posseïdores– del poder, Ximo Company, de la Universitat de Lleida, en «L'assumpció del rol Borja en la duquesa María Enríquez de Gandia», tracta de donar veu a aquesta darrera, consort i subalterna, cosina germana de Ferran el Catòlic, però filla de Castella, envoltada de sobte del món de la família de Gandia.

El primer eix de ponències es tanca amb dues altres dones de l'aristocràcia: a «Germana de Foix i Mencía de Mendoza. Del matrimonio en la Edad Moderna», de Rosa Rius, de la Universitat de València, aquelles dues senyores, casades amb Ferran d'Aragó, duc de Calàbria, serveixen a l'autora per a endinsar-se en la visió del matrimoni a l'Edat Moderna, sovint amb suport pictòric, com als dos treballs anteriors. Encara que considerat un «mal menor», el matrimoni ja ha sofert a la modernitat canvis substancials respecte a segles anteriors: no debades, com apunta Rius, Mencía de Mendoza «cede al casamiento, pero no sin intervenir en él».

El segon corpus de ponències, «Dones en la literatura», s'enceta amb «Dones escriptores, lectores, i heroïnes de ficció als *Lais* de Maria de França», de Meritxell Simó, professora a la Universitat de Barcelona. Si Isabel de Villena és considerada la primera autora d'una literatura catalana dominada pels homes, Maria de França, personatge enigmàtic, ho és d'una francesa, igualment de signe masculí. Simó analitza els *Lais* de l'autora, una de les seues tres obres conegudes juntament amb les *Faules* i el *Purgatori de Sant Patrici*, que deixen petjades d'una escriptura de «caràcter singular i profundament subjectiu».

La professora de la UNED, Julia Buntinyà, analitza dos personatges femenins del *Curial e Güelfa* a «Dues dones del Curial (Càlmar, la Güelfa) i els seus models». Centra la seua atenció en els diàlegs purs –que Butinyà veu inspirats en la *Comèdia*– que, al llibre III, afecten Càmar i la Güelfa i que, d'altra banda, fan girar al seu voltant «els gans conflictes de l'obra».

Sense deixar els personatges femenins del *Curial* ni tampoc les seues fonts, «Camar i les clares dones», d'Isabel Grifoll, professora de la Universitat de Lleida, s'apropa al cas concret de Camar, influència evident de l'*Eneida*, com també contestació a l'obra de Virgili, ja que, si bé Camar vol seguir les petjades de Dido cap al suïcidi, s'allunya d'ella gràcies a la «inconstància que Virgili scriu de tu», com llegim al *Curial* i Grifoll apunta clarament.

A continuació, la professora de la Universitat de Roma Tre, Annamaria Annicchiarico, presenta el text crític de la *Lamentació de Biblis*, de Joan Roís de Corella, acompanyat d'un complet estudi introductor. Una aportació important, ja que part de l'obra de Corella resta encara insuficientment estudiada i sense edicions crítiques que l'obrin al públic. A més a més, en el cas de la *Lamentació*, és destacable que el personatge femení, «esclusiva narratrice di se stessa, riempia di sé tutta la pagina: un non casuale potenziamento della dimensione femminile».

També centrat en Corella, el professor de la Universitat Catòlica de València, Joan Maria Furió, analitza en «Filogínia i catequesi en el *Cartoixà* de Joan Roís de Corella», la traducció que fa l'autor valencià del *Cartoixà* de Ludolf de Saxònia. Una traducció lluny de la literalitat; i és que «el lletraferit valencià, però, se'n permet no poques llicències», des del títol, fins a altres llicències no menys evidents com les «paràfrasis, amplificacions del text evangèlics, incusions de doblats sinonímics, etc».

L'obra de Jaume Roig, *l'Espill o Llibre de les dones*, torna a ser analitzada, aquesta vegada per la també professora de la Universitat Catòlica de València, Anna Isabel Peirats, en el breu treball «Moralitat i comicitat en *l'Espill* de Jaume Roig». Un dels punts més interessants de l'aportació de Peirats és la idea que l'obra de Roig podria haver estat escrita en forma de novel·la, donada la seua acusada narrativitat. D'altra banda, incideix en la diversitat d'interpretacions que sempre acompanyarà el text del *Spill*, tot, menys un pamflet: «no és només un sermó, sinó també una obra que barreja comicitat, sarcasme, misogínia, com també medicina, història natural, folklore, vita cristi, teologia en general...».

Tot seguit, Montserrat Piera, de la Temple University, aporta a «La verbalització del discurs femení a la literatura medieval» alguns matisos d'interpretació dels textos «femenins», per la seua evident varietat de situacions i motivacions. Per a Piera, cal admetre que «és molt més encertat admetre que, molt sovint, a la literatura medieval tot autor o *actor*, masculí o femení, és perfectament capaç de plasmar o recrear la sensibilitat i el sentir 'femení'», i a l'inrevès. «El més important», conclou, «no és si expressen conceptes feministes o no, el més important és que s'expressen, que verbalitzen el seu discurs i el fan present».

Dones i literatura clou el primer dels seus dos volums amb «Aportació a la imatge de la dona en la literatura valenciana del segle XVI», del professor de la Universitat de València Vicent Josep Escartí, que recorre els autors valencians més importants del cinc-cents per tal d'aproximar-se a la seua visió de la dona, sovint «ideal» i cortesana, i també en castellà. Així, des de Lluís del Milà al teatre de Ferrandis d'Herèdia, comprovem la imatge que la literatura valenciana del XVI creava de la dona, tot i que no s'està, l'autor, de donar unes pinzellades de realitat, a partir de textos més popularistes i, fins i tot, de documentació inèdita.

El segon dels volums, l'enceta Mateu Rodrigo Lizondo, de la Universitat de València, amb «Personalitat i cultura de Maria de Castella, reina d'Aragó». En aquest treball, marcadament biogràfic, Lizondo analitza la figura de Maria de Castella, que va ser esposa d'Alfons el Magnànim, i en destaca alguns aspectes del seu caràcter: moralitat de costums, pietat, energia, etc. També repassa la cultura de la reina –interessada en «la lectura i la música»–, amb un remarcable anàlisi de la seua biblioteca personal.

L'últim dels eixos de ponències, «Mirades a l'entorn de la dona», s'obri amb l'article de Marion Coderch, «Actituds davant les dones entre l'Edat Mitjana i el Renaixement, en què enderroca tòpics

mentre apropa les figures d'algunes dones amb pes especial als àmbits polític o intel·lectual, des d'Elionor d'Aquitània a la ja comentada Maria de França. Àmbits que, a l'inici de l'Edat Moderna, se'ls negarien. Aquesta problemàtica és l'analitzada per Coderch: «la recerca històrica demostra que, entre els segles X i XII, les dones dels diversos grups socials van poder actuar en terrenys que més tard els estarien negats».

El següent dels articles, ricament il·lustrat, «La mujer y la música en el Medioevo», de Mª Carmen Gómez Muntaner, de la Universitat de Barcelona, posa l'accent sobre el paper de la dona en el món de la música medieval, especialment com a intèrpret, paper no del tot estudiat fins ara, malgrat que «la actividad musical de la mujer a lo largo del Medioevo estuvo ceñida básicamente a la de intérprete, fuese vocal o instrumental».

Per la seua banda, el completíssim «Juan Luis Vives ante el matrimonio y la mujer», de Marco Antonio Coronel Ramos, s'apropa, entre d'altres, a la interpretació de la dona i del matrimoni de l'autor de *De institutione feminae Christianae*. Una visió important, ja que permet, com afirma Coronel, «describir al valenciano como esencial en la progresiva emancipación de la mujer operada dentro de la cultura occidental».

Josepa Cortés, de la Universitat de València, tracta de contestar en «Què llegien les dones? Llibres i biblioteques entre l'Edat Mitjana i el Renaixement» a aquesta mateixa pregunta, a través de dades i l'anàlisi de biblioteques. Per a Cortés, resta clar que un cercle reduït de dones llegien, i que no es limitaven a obres pietoses, «sinó que també fruien del plaer de la lectura i dels llibres de ficció i de creació literària».

Més endavant, Mª Luz Mandingorra, en «Memoria de la gestión. Gestión de la memoria. Sor Isabel de Villena», la professora de la Universitat de València s'apropa als textos autògrafs de l'abadessa del convent valencià de la Trinitat relatius a la gestió del monestir. L'escriptura de Villena, apunta Mandingorra, «trasciende los confines de lo privado para situarse en el plano de lo colectivo, pero su alcance halla sus límites en los muros del monasterio».

Sense deixar de tractar l'il·lustratiu cas de l'abadessa, Eduard Mira, de l'AVL, destaca a «Sor Isabel de Villena/N'Elionor d'Aragó-Anjou. Heràldica i intencionalitat comunicativa», «el paper clau que les dones tingueren en l'univers dinàstic de la Corona d'Aragó». Mira, en les seues pàgines, analitza els rols de responsabilitat, «estratègics» i específics, de les dones de l'aristocràcia, amb especial atenció a sor Isabel de Villena, però també a Cristine de Pizan. Algunes de les conclusions són categòriques: malgrat les llegendes fosques, de les dones «provenien els aspectes més humans i pròxims de la vida i, sovint, la legitimitat que tant necessitava l'exercici de la sobirania política». Difícilment es pot dir d'una manera més clara.

Després d'algunes pàgines, retrobem el *Curial e Güelfa* a «*Curial e Güelfa*: ¿una història amorosa en clau?», d'Antoni Ferrando. En les seues línies, el professor de la Universitat de València aposta per

Ricard Bellveser (coord.) *Dones i literatura. Entre l'Edat Mitjana i el Renaixement*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2012

la interpretació –des del mateix pròleg– del *Curial* com una història amorosa moralista i exemplar, amb el símbol de la Güelfa com a imatge més diàfana, representant del matrimoni i l'estabilitat, l'amor «reglat» que és l'únic desenllaç possible segons aquesta visió. Les implicacions no són poques: «una anàlisi de la relació amorosa entre Curial i la Güelfa i de tots els referents històrics i elements simbòlics que s'hi combinen posa de manifest el missatge ideològic subjacent». Política, al capdavall, que explicaria moltes de les claus de la novel·la.

El professor del King's College de Londres, Robert Archer, és l'autor del següent article: «Dos bibliotecas españolas de mujeres en Bohemia (siglos XVI y XVII)». Archer analitza i comenta pormenoritzadament els casos concrets de la biblioteca relacionada amb María Manrique de Lara y Mendoza, i la de la condesa Maria Josepha Harrach. Biblioteques, totes dues, diferenciades de les que podíem trobar a les terres hispàniques del moment, i que van ser portadores d'un «sistema de valors hispano-catòlic que pudo prosperar gracias a la existencia de mujeres como estas».

Els dos volums de *Dones i literatura* es tanquen amb un breu i simbòlic treball a càrrec de Pere Maria Orts, de l'Acadèmia Valenciana de la llengua. Es tracta de «Sor Isabel de Villena (Elionor d'Aragó i de Castella)», en què l'acadèmic s'apropa a la intensa biografia de l'abadessa i comenta un dels aspectes més interessants del seu *Vita Christi*, com és el de la «interpretació» que fa del passatge de la Bíblia en què es narren les bodes de Canà.

Tot plegat, *Dones i literatura. Entre l'Edat Mitjana i el Renaixement* és una obra de pes pel que fa als estudis sobre la dona i les lletres, especialment en un període que demana encara estudis com els que configuren aquests dos volums. Potser per això no serà exagerat parlar d'un abans i d'un després en els estudis en aquest camp.

DATA PRESENTACIÓ: 24/05/2013 · ACCEPTACIÓ: 3/06/2013 · PUBLICACIÓ: 16/06/2013

SCRIPTA, *Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, núm. 1 / juny 2013 / pp. 392-397
ISSN: 2340-4841 · doi:10.7203/SCRIPTA.1.2599